

УДК 165.742: 124.4“313”

ББК 87.2

Михайло Голянич

**ІДЕЇ ГУМАНІЗАЦІЇ І ТВОРЕННЯ МАЙБУТНЬОГО
В СУЧАСНІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ФІЛОСОФІЇ**

У статті висвітлено погляди на майбутнє зарубіжних мислителів ХХ століття, зокрема Елвіна Тоффлера, Еріха Фромма та Ауреліо Печчеї, які акцентували увагу не стільки на пізнанні, скільки на “проектуванні майбутнього” через призму гуманізації суспільних відносин і одухотворення людини й суспільства.

Ключові слова: майбутнє, соціальне майбутнє, гуманізація майбутнього, “створення майбутнього”, “люди майбутнього”.

У сучасній зарубіжній філософії виокремилися мислителі, які замість песимістичного чи оптимістичного очікування наперед визначеного майбутнього закликали до його реалістичного осмислення й творення на гуманістичних засадах. Серед тих, хто розширив діапазон розгляду майбутнього як філософської проблеми, вирізнявся Еріх Фромм, творчість якого більшість дослідників вважає значним внеском передусім у філософську антропологію. Його увагу привертала етичні, соціально-філософські проблеми під час розробки теорії психоаналізу, через призму якої він поставив ряд питань з історії філософії, онтології, філософії релігії, культури та інших галузей філософських знань і розробив свою концепцію життя людини, висловивши оригінальні думки про майбутнє. Воно має, на думку Е.Фромма, різні виміри залежно від орієнтації людей на “буття” чи на “володіння”. У першому випадку майбутнє може сприйматися так, ніби воно має місце тут і зараз, коли наступні події здаються передбачуваними й переживаються суб’єктивно “в нашому внутрішньому досвіді”. “Якщо в житті переважає принцип буття, то ми поважаємо час, однак не коримося йому”. Час “перестає бути ідолом, який підпорядковує собі наше життя”, – відзначив філософ [9, с.141]. Він вважав, що “тут і тепер”, поза межами часу перебувають творчий акт і “образи” в процесі їх творення, творче осягнення думок, розуміння істини, переживання любові, радості, тобто всі прояви буття, коли над ним не домінує час. “Тут і тепер” не мають часового виміру, як і вічність, яку помилково уявляють і визначають тривалим часом. Тому не тільки майбутнє, але й минуле може переживатися людьми на емоційному рівні, “оживлятися” символічним способом і ставати подією “тут і тепер”, коли втрачається відчуття часу. У теперішньому минуле зустрічається з майбутнім. “Поняття минулого, теперішнього і майбутнього, тобто часу, увійшли в наше життя, бо вони відбивають параметри фізичного існування” [9, с.141], – підкреслив Е.Фромм, указавши на обмежену тривалість людського життя, дорослішання й старіння, зміну дня і ночі та інші чинники, що змушують людей рахуватися із часом для підтримання життя. Перевага принципу буття викликає повагу до часу, але не дає підкорятися йому.

І, навпаки, при принципі “володіння” час владарює над людьми, майбутнє є “передчуттям того, що стане минулим”, яке залишається “мертвим”, бо люди “прикуті до того, що нагромадили в *минулому*, – це гроші, земля, слава, соціальне становище, знання, діти, спогади”. У такому випадку навіть життя сприймається як власність, а страх смерті поступається перед страхом “утрати свого володіння”: свого “Я”, тіла, майна, ідентичності, “майбутніх товарів і часу”, бо час – це не лише час, “час – гроші”, – розмірковував мислитель [9, с.140, 139, 141–142]. Він наголошував на особливій безмежності влади часу в індустріальному суспільстві, коли машини нав’язують людям свій ритм, коли навіть у вільний від роботи час створюється ілюзія свободи, а неробство – “лише умовне визволення із в’язниці часу” [9, с.142]. Таким чином

Е.Фромм вивів проблему майбутнього із часових вимірів на онтологічну, етичну й соціальну площину буття людини і суспільства, поставивши центральне питання: як жити в майбутньому, як гуманізувати суспільні відносини, які шляхи ведуть до “здорового суспільства”?

У пошуках відповіді на ці фундаментальні питання Е.Фромм аналізував праці інших філософів і дотично розглянув проблему майбутнього в історико-філософському аспекті. Його увагу найбільше привернули положення, висловлені З.Фрейдом і К.Марксом стосовно майбутнього людини і суспільства. Відзначивши концептуальність і гуманістичну спрямованість Фрейдівських та Марксових досліджень, Е.Фромм підкреслив: “Фрейд глибше збагнув природу людського мислення, афектів, пристрастей”, а Маркс “набагато глибше проник у сутність соціальних процесів”, “... розглядав суспільство як складну систему суперечливих, але пізнавальних сил. Знання цих сил дозволяє розуміти минуле й деякою мірою передбачити майбутнє – не в розумінні провіщення подій, котрі неодмінно відбудуться, а в значенні припущення спектра обмежених можливостей, з яких людині доведеться вибирати”. Фрейд же відкрив, що “людина як духовна цілісність представляє собою структуру, складену із сил, значною мірою суперечливих... І тут також маємо справу з науковою проблемою специфіки, інтенсивності й спрямованості дії цих сил, вирішення якої дозволить зрозуміти минуле і передбачити майбутнє”, – порівнював автор висловлені положення К.Марксом і З.Фрейдом щодо майбутнього [7, с.368, 306].

З.Фрейд відкидав різні пророцтва і вказував на перешкоди тим, хто піддається “спокусі запропонувати від свого імені якесь передбачення про ймовірне майбутнє”. Він закликав виховувати “почуття реальності”, “звільнитись від ілюзії”, підносити “примат інтелекту” як необхідних кроків для наближення майбутнього [6, с.94–95, 105, 136]. Засновник психоаналізу дав чи не найглибший психологічний розгляд майбутнього, передусім майбутнього людини, визначив роль особистісних моментів, оптимістичності життєвої установки людини під час вироблення передбачень. Фрейдівське відкриття в психології є “унікальними внеском у науку про людину, що змінив уявлення про неї на всі прийдешні часи”, – відзначив Е.Фромм [7, с.301].

Він же назвав К.Маркса “фігурою всесвітньо-історичного значення”, “мислителем значно більшої глибини й обширу, ніж Фрейд”, і виділяв його серед “детерміністів” за прихильність до обґрунтованих змін, за альтернативність вибору можливих майбутніх дій для завоювання свободи, за пояснення історії як закономірного руху до самореалізації та самовдосконалення людини – “олюдненої людини”, яка не багато має, але є багатою. Для такого стану необхідно подолати, як пояснював К.Маркс, односторонність, відчуженість людини, породжені приватною власністю, що зводять фізичні й духовні почуття до почуття володіння й доводять людську істоту до абсолютної бідності, вихід з якої засновник марксизму вбачав в активному невідчужуваному виявленні людських здібностей, бо “ти мусиш бути людиною”, – пояснив Е.Фромм Марксове розуміння майбутнього людини, водночас критично оцінивши його систему положень про суспільство.

Е.Фромм інтерпретував Марксове вчення про боротьбу між трудом і капіталом як боротьбу життя і смерті (“капітал, на думку Маркса, – це накопичене минуле і, зрештою, мертво”), як боротьбу теперішнього і минулого, людей і речей, буття і володіння. Він підкреслив висновок Маркса про те, що капіталістична система паралізує людську активність, і тому відновлення активності людей в усіх сферах життя є умовою відродження людства в майбутньому, яке пов’язував із соціалістичним суспільством.

“Історія – не що інше, як діяльність людини, котра дбає про власні цілі”, а минула історія – це самовідчуження людини, тому тільки із соціалізму починатиметься справжня історія – історія людської свободи. Таку Марксову думку про історичну

цілеспрямованість у майбутнє відтворив Е.Фромм і констатував спотворення ідеї соціалізму та компрометацію радянським режимом самих слів “соціалізм”, “комунізм” та оптимістично оцінював появу радикальних гуманістів, які передбачили риси нового суспільства й формування нової людини, готової “відмовитися від усіх форм володіння, щоб повністю бути” [9, с.109, 172, 182].

Е.Фромм указав на обмеженість і помилковість Марксового припущення про те, що доброта людини відразу пошириться автоматично з появою вільних людей, коли відбудуться економічні зміни й утвердиться “суспільство добра” на основі усупільнення засобів виробництва, поступового відмирання держави та класових відмінностей. “Маркс не розпізнав достатньою мірою пристрасті й стремління, що кореняться в природі людини та умовах її існування, що є самі по собі найбільшою рушійною силою розвитку людини”, – писав Е.Фромм, відзначивши ігнорування Марксом тієї обставини, що людина, хоча формується під впливом економічної і соціальної організації, сама ж також і формує цю організацію [8, с.351, 352].

Е.Фромм критично оцінив Марксове прогностичне положення про необхідність відносного погіршення становища робітничого класу для його революціонізації та історичну місію пролетаріату, якому нібито “немає що втрачати, крім своїх кайданів”, про можливість вдосконалення суспільства й переходу до соціалізму без урахування ірраціональних потреб тих же робітників, їхнього ціннісного ставлення до праці, до своїх товаришів, керівників підприємств і моральних внутрішніх змін у людині, без яких економічні перетворення не приведуть до майбутнього “суспільства добра” [8, с.361]. Водночас сучасний мислитель закликав до всебічного глибокого розгляду вчення К.Маркса, щоб “розібратися в складній системі його думок та ідей”, і критикував тих “послідовників Маркса”, що говорять про нього, “не прочитавши жодного його рядка”, захищав його від “російських комуністів”, що “присвоїли собі марксистську теорію”, а насправді, найбільше “винні у фальсифікації Маркса”, із прикрістю згадував соціологів і суспільствознавців, що “привичайлися задовольнятися мінімальними знаннями текстів Маркса” й перекручували його погляд на майбутній лад як суспільство людей, котрі за рівність віддали свою свободу, за матеріальним добробутом утратили свою індивідуальність, а також уважав “заблудливими інтерпретаторами”, які Марксову критику релігії представляли як заперечення ним духовних потреб і цінностей майбутньої людини [7, с.376, 377, 378].

Таким чином розкривав Е.Фромм спотворення філософії К.Маркса, яка на шляху “пророчого месіанства” обґрунтовувала головну мету – “духовну емансипацію людини”, “відновлення її особистої цілісності”, її “гармонії з природою та іншими людьми”. Марксову думку про те, що “людина – творець історії”, що з подолання антагонізму між людиною і природою почнеться “справжня людська історія”, суб’єктом якої ставатиме “реальна цілісна людина”, Е.Фромм назвав фундаментальною для уникнення двозначності “матеріалістичного розуміння історії” і більш прийнятною для теорії Маркса – “антропологічної інтерпретації історії”. К.Маркс виявився “творчою людиною” й особливо “видатний тим, що він придумував для майбутнього”, – оцінив Е.Фромм [7, с.384, 382, 381, 413].

З усією багатоаспектністю Фроммівський розгляд майбутнього має яскраво виражену гуманістичну спрямованість.

На гуманістичних засадах, але більш чітко й конкретніше підійшов до трактування майбутнього видатний футуролог ХХ століття Е.Тоффлер, розглядаючи передусім процеси стрімких перетворень, прискорення змін у сучасному світі й прогнозуючи розвиток людської цивілізації. Центральною темою трилогії книг, що охоплюють “переломний пункт в історії” – із середини 80-х років ХХ століття до 2025 року, – як сформулював сам автор, є “аналіз перемін, які відбулися з людьми, коли

суспільство раптово трансформується в щось нове й небачене”. “Шок майбутнього” розглядає *процес* зміни, його вплив на людей та організації. “Третя хвиля” аналізує *напрямки* перемін, що зачіпають нас. “Метаморфози влади” присвячені проблемі *управління*: хто і яким чином формує перетворення, що відбуваються” [3, с.15, 17].

Зіткнення з майбутнім, що прискореними темпами наближається, викликає “футурошок” – небачений раніше психічний стан стресового перевантаження, що супроводжується приголомшливою втратою відчуття реальності й орієнтованості в життєвих ситуаціях, що швидко змінюються, і зростанням почуття тривоги. Тому в першій книзі Е.Тоффлер розробив проблему адаптації людей до майбутнього в умовах “гуркітливому потоку перемін... що перевертає інститути, викликає зрушення цінностей і висушує наші корені”. “Зміни – це процес, з допомогою якого майбутнє проникає в наші життя, і важливо подивитись на нього уважніше, не тільки у великій історичній перспективі, але також із позиції живих індивідів, котрі його відчують”, – поставив завдання автор [4, с.15]. Оскільки “шок майбутнього – не віддалена потенційна небезпека, а реальна хвороба, від якої страждає всезростаюча кількість людей”, оскільки про адаптивність мало знають ті, хто створює широкомасштабні переміни, і навіть інтелектуали, які сміливо говорять про “підготовку людей до майбутнього”, оскільки люди все-таки залишаються в жалюгідній необізнаності стосовно вирішення виниклих проблем, то потрібно їх привести до узгодження з майбутнім – “допомогти нам” справлятися більш ефективно як з особистими, так і соціальними перемінами, поглиблюючи наше розуміння того, як люди на них реагують”, – визначив мету дослідження Е.Тоффлер [4, с.15, 17].

Він убачав причину футурошоку в розриві між швидкістю змін довкілля й повільнішою людською реакцією, у неоднаковій швидкості перемін у різних сферах, що викликає “соціальний стрес”. Тому дослідник замість вивчення минулого “повернув дзеркало часу, вірячи, що чіткий образ майбутнього допоможе нам краще зрозуміти теперішнє. Сьогодні нам усе важче усвідомлювати наші особисті й суспільні проблеми без використання майбутнього як інтелектуального знаряддя”. Отже, дослідження майбутнього необхідне для зміни ставлення до нього, розуміння й осмислення його ролі в теперішньому, а відповідно спрямування уваги й роздумів на передбачення прийдешніх подій. Для дослідження майбутнього важливо мати уявлення й осявання, хоч жоден “серйозний футуролог” не займатиметься “пророкуваннями”, не претендуватиме на “абсолютне знання завтрашнього дня”, – підкреслив складність і водночас важливість прогнозування майбутнього Е.Тоффлер [4, с.18]. Першим серед дослідників він указав на вразливий наслідок неочікуваного приходу майбутнього, що викликає “головокружіння від дезорієнтації, про що жертви шоку майбутнього мабуть не здогадуються” [4, с.23, 24].

Дослідник стверджував, що майбутнє проникає в теперішнє з різною швидкістю в різних сферах суспільства, а критерієм цих процесів є час, за яким люди поділяються на людей минулого (понад 70% населення Землі), людей теперішнього (понад 25% жителів у промислово розвинутих країнах) і людей майбутнього (близько 2–3% – громадяни суперіндустріального суспільства, першопрохідці, котрі сьогодні живуть так, як інші будуть жити завтра). Ця третя група вирізняється прискореним темпом життя, умовами “високої дочасності”, за якої тривалість відносин скорочується, а речі, місце, люди, ідеї – усе “витрачається” швидше й викликає перевантаження, створює небезпеку “шоку майбутнього”. Звідси відмінність між суспільством минулого з його постійністю, сталістю й ладом майбутнього з нетривалістю одноразових предметів (до прикладу, паперовий одяг, пластиковий посуд тощо), з усе більшим скороченням тривалості відносин між людиною і речами, а відповідно змінами ставлення людей до власності. Тоді появляється образ майбутнього без власності в традиційному розумінні, – висловив припущення Е.Тоффлер [4, с.50–51, 59].

Із прискоренням перемін у суспільстві й зменшенням дефіциту, тобто збільшенням кількості “тимчасових” товарів, предметів одноразового використання, відповідно й людські потреби індивідуалізуються й стають короткотерміновими. Скорочення відстаней завдяки зростанню швидкісних видів транспорту сприяють міграційним процесам населення, тому для людей майбутнього замість “рідних стін” стає домом той, де вони знаходяться. Їхня мобільність відображається на збільшенні кількості міжособистісних відносин за скорочення їх тривалості й переваги їх фрагментарного характеру. Аналізуючи такі тенденції, дослідник не передбачав їх прямолінійного продовження в наступних процесах суспільного життя, але підкреслив необхідність їх осмислення для глибшого розуміння майбутнього. Він розкрив міфічність песимістичних пророцтв про прийдешнє засилля могутніх бюрократичних організацій, що перетворюватимуть людей у “безликих функціонерів”, і вказував на видозміни бюрократії, появу нової системи організації майбутнього, яку назвав “ад-хок-кратією” (від лат. *ad hoc* – “для цього”), тобто альтернативну організацію для певного випадку, що характеризуватиметься швидким оновленням для вирішення короткотермінових завдань. У такі ад-хок-утворення входять “люди майбутнього”, які вносять новий дух підприємливості та ініціативності. У людей майбутнього розширюватимуться можливості для самореалізації, – прогнозував Е.Тоффлер [4, с.97, 115, 145, 347]. Для цього теперішню систему освіти пропонував проаналізувати з позиції майбутнього, коли в школах будуть передусім навчати вчитися, спілкуватися, здійснювати правильний вибір, формувати *інтерес* до майбутнього, зацікавленість ним й одночасно сприйнятливості і здатності оцінювати ймовірності й передбачати наступні дії та їхні наслідки в швидкозмінюваних ситуаціях. У школі має відбутися “суперіндустріальна революція”, і “освіта повинна переміститися в майбутній час”, – наголошував Е.Тоффлер [4, с.465].

Щодо часу та його співвідношення з майбутнім футуролог висловив цікаву своєю оригінальністю думку про вплив зміни цивілізації на можливість маніпулювати часом і говорити про його масштаби під час деформації та викривлення, стискання й розширювання. “Від часів Ньютона Друга хвиля цивілізації визнавала, що час тече, біжить прямолінійно з туманності минулого в найвіддаленіше майбутнє. Це уявлялось як абсолютність часу, його одноманітність у всіх частинах Всесвіту та незалежність від матерії й простору”, а тому кожен відрізок часу однаковий із наступним. Однак А.Айнштейн своїм мислительним експериментом про різне сприйняття спалаху світла двома спостерігачами, один з яких мчить в поїзді, довів відносність одночасності й поняття часу, що залежить від швидкості руху спостерігача відносно спостережуваного об’єкта. Отже, і в індустріальній реальності змінюються поняття “раніше” і “потім”, що мали смисл незалежно від якогось спостерігача, і перебудовується “наше соціальне використання часу” та переглядається теоретичне пояснення часу, – писав Е.Тоффлер [5, с.476–477, 479].

Прискорені зміни в суспільстві призводять до втискування все більшої кількості ситуацій у певний часовий інтервал і впливають на суб’єктивне сприйняття часу, що відрізняється в різних груп людей, може призводити до непорозумінь чи навіть конфліктів між різними поколіннями, батьками й дітьми. Дослідник указав на фактор часу, за яким розмежовуються люди на тих, що “відстають від часу”, бояться майбутнього й хочуть повернутися в безнадійне минуле, і тих, хто “вже налагоджує своє життя відповідно до ритмів завтрашнього дня”. Саме в них – “дітях подальшої трансформації – Третньої хвилі” мислитель убачав зародження нової цивілізації, яка несе із собою нову економіку, нові політичні конфлікти, нові сімейні відносини, способи працювати й жити, змінену свідомість, тобто “кусочки нової цивілізації існують уже зараз” і це є головною подією й ключем для розуміння майбутнього. В історії спостерігалися проблиски майбутнього в різних місцях і в різні часи.

За сприйняттям “образу майбутнього” люди також поділяються на тих, хто думає про майбутнє як продовження теперішнього світу індустріалізації, у якому дещо зміниться без потрясіння економічної, політичної та інших структур і Друга хвиля тільки пошириться по всій планеті, і на тих, хто песимістично дивиться на майбутнє без вибору, бо його вже нема й незабаром появиться “Армагеддон”, бо Земля стрімко наближається до руїни. Якщо такі два способи бачення майбутнього породжують пасивність, то потрібно шукати конструктивні шляхи пояснення майбутнього й способів підготовки до нього через зміни теперішнього, як пропонував дослідник [5, с.31, 35–36]. На його думку, у теперішньому склалася “революційна передумова”, що вивільняє людський інтелект для усвідомлення широкої картини перемін. Процеси Третьої хвилі треба відрізнити від змін, що супроводжують затухання Другої хвилі, бо це дасть змогу виявити чіткіше “образи альтернативних майбутностей” і спрямувати політичні й соціальні сили, усіх людей, котрі усвідомлюють неможливість вирішувати нагальні проблеми в рамках індустріального суспільства, на теперішню “хвилю майбутнього” до важливої діяльності заради виживання. Футуролог застерігав від ідеалізації минулого, “дорога в майбутнє не передбачає повернення назад, до ще більш жалюгідного минулого”, а також від зневажання теперішнього: “ненависть до навколишньої дійсності й своїх сучасників навряд чи може стати опорою для створення майбутнього”. За кризовими явищами Другої хвилі – індустріалізму важливо виявляти симптоми перемін, зрозуміти, “що нового виникло в сьогоденні житті, що проявляє себе провісником із прийдешнього”, – закликав Е.Тоффлер [5, с.44, 45, 211, 216].

Оскільки в сучасному світі чимало нерозв’язаних суперечностей, то легковажним буде твердження: “майбутнє починається в теперішньому”, бо майбутнє теж буде змінюватись, виникатимуть нові суперечності. При цьому треба враховувати, що уявлення про майбутнє, сформовані під час Другої хвилі на основі переважно аналізу, були фрагментарними, безсистемними. Третя хвиля приведе до широкомасштабного мислення, і розуміння майбутнього буде складатися на основі синтезу знань про зміни глибинної структури економіки, техно-, інфо-, соціосфер та про формування нової психосфери. Вирішальними для виживання людства футуролог уважав два моменти – майбутнє особистості та політика майбутнього [5, с.340, 464, 574]. Е.Тоффлер вивів за межі часовості розуміння майбутнього як “наближеного” і “віддаленого”, розкрив поняття “ймовірного”, “можливого” і “преференційного” (визнаного кращим майбутнім), акцентував увагу на “соціальному майбутньому”, на розширенні можливостей наукової оцінки “майбутніх ймовірностей” у виробленні реальної “концепції майбутнього”. Для цього дослідник пропонував створювати “Асамблеї соціального майбутнього”, які б могли “інсценізувати можливості для гуманізації майбутнього” [4, с.528].

Люди, уникаючи шоку майбутнього на хвилях швидких змін, мають навчитись управляти еволюцією. “Підтримати бунт проти майбутнього – безглуздо, людина повинна цей самий історичний момент передбачувати і творити майбутнє, бо рівень і напрямок еволюційного процесу на планеті, власне виживання людини залежатиме від нею ж прийнятих рішень і дій”, – підкреслив Е.Тоффлер [4, с.528]. Тому й визнавав необхідним і першочерговим вироблення знань про майбутнє, здатності прогнозувати його. Футурологічні дослідження стають усе більше важливими в боротьбі за знання як “найдемократичніше джерело влади”, – зробив висновок мислитель [3, с.42]. Таким чином, Е.Тоффлер надав дослідженню майбутнього аксіологічного й антропо-соціоцентричного вимірів, розглянув проблему майбутнього у всепланетарному масштабі й запропонував деякі конкретні шляхи її вирішення, розкрив можливості й окреслив завдання футурологічних досліджень, вивів на перший план праксеологічний аспект філософської проблеми майбутнього.

Тоффлерові ідеї “гуманізації майбутнього”, вироблення “стратегії майбутнього” й розширення можливостей його прогнозування та проекти створення “Асамблей соціального майбутнього” знайшли відображення в теоретичних пошуках і практичних діях видатного футуролога ХХ століття А.Печчеї та членів організованого ним Римського клубу, що закликали “відповідально готуватися до нової прийдешньої епохи”, позитивно глянути на те, “чого реально можна досягнути в доступному для огляду майбутньому людства в ході своєї еволюції”. А.Печчеї підкреслював, що “жити в гармонії з безперервно мінливим світом” можна “тільки через удосконалення самих людей”, через Новий Гуманізм, який веде до розвитку вищих людських якостей [1, с.206, 211, 245, 240].

Гуманістична концепція життя на нинішній стадії еволюції людини вимагає: перестати “зазирати в майбутнє”, а починати “створювати його”, навчившись попереджати негативні, небажані наслідки своєї діяльності. Адже людство ще не усвідомило, що в майбутньому може занадто дорого обійдуться сьогоднішні вигоди, технологічна перевага над природою, регенеруюча здатність якої під антропогенним натиском послаблюється. А.Печчеї ставив запитання, чи не пора людині задуматись, чи не деградує вона сама за такого ставлення до природи. “Пошук шляхів прогресу, благополуччя, врятування йде весь цей час поза людиною, а не через покращення того, чим ми є, нашого способу мислення, дії”, – писав футуролог у книзі “Сто сторінок для майбутнього” [2, с.28, 29].

Він указував на втрату рівноваги навіть у суспільстві, коли знижується ефективність механізму “попит – пропозиція”, ціни встановлюються не за законами ринку, а з політичних інтересів, маніпулювання рекламою звужує свободу вибору для покупців. У сучасному світі люди зайняті повсякденними турботами, обмежуються матеріальною сферою, де все зводиться до грошового виміру, знецінюється те, що не піддається кількісному вираженню в схемах, графіках, обсягах інформації. Гонитва за прогресом у створенні штучного середовища відсуває цінність природи на другий план, і водночас зростає порожнеча в самій людині, утрачається її людяність. Разом із цим може атрофуватися й здатність людини розібратися в нових проблемах, якщо мислити по-вчорашньому. Якщо діяльність людей спрямовується ідеями, досвідом минулого, відмінного від теперішнього, то страждатиме великими вадами. Особливу відповідальність мислитель покладав на тих, хто ухвалює рішення: “Люди біля керма влади – клерки майбутнього – короткозорі невігласи щодо теперішнього, не спроможні передбачити й уникнути нинішнього ходу несприятливостей, вони, їхня діяльність винуваті в тому, що суспільство рухається до занепаду. Цей клас клерків зраджує надії людства на майбутнє, вони нічому не навчилися й штовхають події так само, як і вчора” [2, с.35]. Тому футуролог зауважив, що народ, особливо середній клас, платить більшу ціну за кризи, ніж панівна верства, і звертався передусім до народу привести “в порядок справи суспільства”, бо в ньому потенційна сила оновлення й зокрема свідомі та дбайливі громадяни. Ті, що на вершині суспільної піраміди, не враховують думок молодих, котрі критичніше оцінюють сучасний стан суспільства й гостріше відчують необхідність справедливого людського ладу, швидше “можуть бути носіями нової цивілізуючої ідеї”, “зверхники” ігнорують протести жінок, прирікають цілі народи на “роль несвідомих рабів майбутнього”, – підкреслював А.Печчеї [2, с.41, 35]. Він допускав, що еліти можуть вироджуватися, диктатори готові кинути все на вогнище, і тому наголошував, що народи мають ставати справжнім суб’єктом діяльності, спрямованої в майбутнє, і повинні вчитись управляти й *управляти* собою. Адже людству потрібно проявити героїчні зусилля, щоб “перемогти себе”, відмовитися від деяких забобон і принципів, від багатьох звичок комфорту.

А.Печчеї запропонував “сучасній людині кинути виклик самій собі”, тобто здійснити “людську революцію”, “відродити духовність у людині”, бо від неї самої зале-

жати майбутнє і те, яким воно буде – жалюгідним чи достойним. Людство має усвідомити свою спільну долю й небезпеку та підготуватись до майбутнього. “Те майбутнє, контури якого окреслюються під час проектування в завтрашній день ситуації і тенденції теперішнього, може бути буремним і похмурим”, і “необхідно перш за все змінити ці ситуації, якнайшвидше виправити напрямок цих тенденцій”, щоб “ухилитися від падіння по вертикалі”, урахувуючи реальні можливості й не приховуючи труднощі та небезпеки, – застерігав мислитель. На його думку, готових рецептів творення майбутнього нема, як і досвіду перетворень у глобальному масштабі людство ще не має, але можна й треба зрозуміти головне: негайно починати “безпрецедентний творчий акт”, “... найважливіший і найважчий із людських задумів – проектування майбутнього”, головною умовою здійснення якого має ставати розвиток самої людини з пріоритетом вищих духовних цінностей [2, с.39, 46]. Для цього потрібно передусім розробляти альтернативні сценарії майбутнього й виконувати дії, найбільш прийнятні для виживання людства. “Ми не в змозі передбачити, що станеться в майбутньому, ... ще менше піддаються передбаченню питання, що залежать від особистого чи соціального вибору. Не надіючись, що хоч би один зі створених сценаріїв буде точно представляти реальну картину майбутнього, ми все ж таки – за умови досить добросовісного виконання підготовчої роботи – уповні можемо розраховувати, що це реальне майбутнє лежить десь у межах аналізованого нами набору можливих сценаріїв”, – писав А.Печчеї [1, с.215, 30, 177].

За його проектом була створена 1981 року міжнародна організація “Forum Humanum” для колективного обговорення проблем майбутнього та для координації зусиль учених, передусім молодих, та їхнього спрямування на дослідження тенденцій розвитку людства, на вироблення пропозицій щодо подолання наслідків світових криз, попередження глобальних небезпек, а також прогнозів на майбутнє, у якому вони хотіли б жити [1, с.31]. Таким чином виводиться на перший план соціологічний аспект розгляду проблеми майбутнього, оскільки вивчення громадської думки про бажане майбутнє сприятиме виробленню й наближенню ймовірних параметрів до реального “створення майбутнього”. Протягом кількох років, як відзначив Е.Тоффлер, почала зростати кількість організацій з вивчення й прогнозування майбутнього: Інститут майбутнього (IFF), академічні дослідницькі групи, футурологічні центри, об’єднання “Всесвітнє товариство майбутнього” та інші [4, с.500–501]. Поява футурологічних журналів, видання все більшої кількості книг, статей, у яких осмислюється майбутнє, засвідчують не тільки усвідомлення наявності такої складної проблеми, але й спроби багатьох філософів розробити методологічні засади вивчення, розуміння проблем майбутнього, пошуку шляхів їхнього розв’язання та гуманістичного спрямування розробки оптимальних проектів удосконалення основних сфер суспільного життя, визначення перспектив розвитку людства у XXI столітті.

1. Печчеї А. Человеческие качества / Аурелио Печчеї ; пер. с англ. О. В. Захаровой. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
2. Печчеї А. Сто страниц для будущего (отрывки из книги) / А. Печчеї // Будущее в настоящем : сборник / сост. Н. Стрельцова ; под общ. ред. Э. Араб-Оглы. – М. : Прогресс, 1984. – С. 26–47.
3. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – 669 с.
4. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : АСТ : АСТ Москва, 2008. – 557 с.
5. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : Изд-во АСТ, 2002. – 776 с.
6. Фрейд З. Будущее одной иллюзии / З. Фрейд // Сумерки богов / сост. и общ. ред. А. А. Яковлева ; пер. – М. : Политиздат, 1989. – С. 94–142.
7. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
8. Фромм Э. Здоровое общество / Эрих Фромм ; пер. с англ. Т. Банкетовой. – М. : АСТ : АСТ Москва : Хранитель, 2006. – 539 с.
9. Фромм Э. Мати чи бути? / Еріх Фромм ; пер. з англ. – К. : Укр. письменник, 2010. – 222 с.

The article highlights the vision of the prominent foreign philosophers of the XXth century, in particular the views of Alvin Toffler, Erich Fromm and Aurelio Paccei, who emphasized rather the necessity of “projecting of future” in the light of the humanization of social relations and the spiritualization of both human being and a society, than the role of epistemology.

Key words: future, social future, humanization of future, “creation of the future”, “people of the future”.

УДК 165.642: 168.522

ББК 87.251

Ігор Гоян

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЗМУ У ФОРМУВАННІ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядаються філософсько-психологічні засади різних гуманітарних знань. Подаються окремі психологічні напрацювання провідних філософів ХІХ століття: А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, А.Бергсона, В.Дільтея.

Ключові слова: психологізм, гуманітарні науки, інтуїція, “науки про дух”.

Загальновідомо, що гуманітарні науки тісно взаємопов’язані, тому перехресне застосування понять і методів одних із них у дослідженнях інших буває достатньою мірою плідним і результативним. Але під час формування наукової теорії “іншої” науки вимагається, щоб ця наука вже мала досить чітке уявлення про власний предмет, розроблену систему категорій, методи дослідження, що вже довели свою ефективність. Психологія достатньо довго не задовольняла цієї вимоги. Отримавши свою назву ще у ХVІ ст., психологія впродовж віків залишалася тією частиною філософських концепцій, предметом досліджень якої була душа. Тому й не дивно, що до психологічного пояснення філософських, економічних, історичних, соціологічних проблем дослідники ставилися в кращому разі скептично, вважаючи, що звернення до “психології” потрібне лише тоді, коли засоби власної науки, наявні в розпорядженні, не дозволяють вирішити всього комплексу завдань, що стоять перед дослідником.

Соціокультурний поступ зумовив зміни уявлень про предмет психології. Наукові здобутки медицини й біології, особливо вивчення біологічних і фізіологічних основ вищої нервової діяльності, привели до суттєвих змін у ставленні до психології. Уже наприкінці ХІХ ст. актуальною постала потреба об’єднання розрізнених знань про психіку, душевне життя людини, накопичених гуманітаристикою та природознавством, в особливу, відмінну і від філософії, і від біології дисципліну. Оформлення психології в самостійну, зі своїм предметом, власними методами, прийомами дослідження, обробки й витлумачення даних, модну науку спричинило потужну хвилю подальшого розвитку психологічних досліджень. Упродовж ХХ ст. сформувалося безліч психологічних шкіл і напрямів, частина яких і сьогодні залишається авторитетною, зберігаючи свій евристичний потенціал. В умовах формаційних зрушень, подальшої інформатизації суспільних процесів, академічна й прикладна психологія посилено звертає на себе увагу представників інших гуманітарних наук, дослідження та висновування яких неодмінно передбачають застосування принципу психологізму.

Методологія та понятійно-категоріальний апарат психології набули широкого застосування й у філософських концепціях. Окреслена тенденція прослідковувалася ще до виокремлення психології в особливу науку. Спроби пояснення суспільно-історичних процесів і відношень за допомогою абстрактних психологічних категорій наявні в позитивізмі та позитивістській соціології ХІХ ст. Проте наукоцентрична механістично-раціоналістична психологія позитивізму не отримала визнання та вагомості ролі в становленні як сучасної західної філософії того періоду, так і психологізму в її межах. Водночас психологічні аспекти філософських учень, створені А.Шопенгауером, Ф.Ніц-